

“ГЛОБАЛЛАСЫҢ ШАРАЯТЫНДА ФИЛОЛОГИЯНЫҢ АКТУАЛ МАСЕЛЕЛЕРИ” атамасындағы Республикалық ылимий-амелий конференция

ГЛОБАЛЛАСЫҢ ШАРАЯТЫНДА ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛИН ИЗЕРТЛЕҰДИҢ АХМИЙЕТИ

Б.Т.Юсупова

*Әжинияз атындағы НМПИ
Қарақалпақ тили кафедрасының
доценти, филология илимлериниң
докторы (DSc)*

Қарақалпақ тили – қарақалпақ халқының ана тили. Ол дүньяда санаўлы тиллерге ғана несип еткен мәмлекетлик тил дәрежесине ийе миллий тиллердиң қатарында турады. Усы тиллер арасында қарақалпақ халқы ушын ол өзине жараса тәкирарланбас сулыўлығы, ғайры нағыс көркемлиги, сөз бенен кестеленген тил байлығы, жанға жағымлы мүләйимлиги хәм тәсиршеңлиги, керек жеринде сүйектен өтип, қылыштай кесип түсетуғын өткирлиги менен өзгеше хәм қәдирли. Атадан балаға, әўладтан урпаққа мийрас болып киятырған тил усы халықтың қызғыштай қорып, үйректей суў шашып, көздиң қарашығындай сақлап жүрген бар байлығы есапланады. Оны бир тутас, пүтинлиги менен үйрениў, оқып, билип, таныў, үйретиў қарақалпақ миллетиниң хәр бир ўәкилине хәм қарыз, хәм парыз. Өйткени, бул тилде қарақалпақ халқының пүткил өтмиш тарийхы, күн көриси, муңшери, ой-пикири, салт-санасы, азық-аўқат, кийим-кеншек, үй тутыныў буйымы хәм т.б. ушын арнап, атап қойған атамалары өзиниң толық сәўлесин қалдырған. Оны үлкен бир миллеттиң тили сыпатында билиў, оқытыў хәм изертлеў оғада ахмийетли.

Халықтың өзи «Ели бардың тили бар, Тили бардың үни бар», «Сөз байлығы тилде, Тил байлығы елде» деп ўәсият етеди. Буннан тилдиң қәдир-қымбаты, бийбаха байлық, атадан қалған мийрас, миллеттиң мүлки екенлиги айқын көринеди. Мине усындай қәдирли тилди хәзирги глобалласыў шараятында оқып, үйрениў, сақлаў хәм үйретиў мәселесине немқурайдылық пенен қараўға болмайды. Өзлигине, өз миллий тили, тарийхы, әдебияты, үрп-әдет, дәстүрлерине, миллий қәдириятларына жалқаўлық, бийпәрўалық, менсинбеўшилиқ пенен қараўдың ақыбети оның сол тилдиң ийеси есапланған миллет ўәкиллериниң көз алдында кем-кемнен жоғалып кетиўине алып келеди.

Соңғы дәўирлерде, дүнья тил билиминде лингвомәденияттаньў, социолингвистика, прагмалингвистика, мифолингвистика, этнолингвистика, лингвофольклористика, когнитивлик тил билими сыяқлы ахмийетли тараўлар пайда болды, қәлиплести хәм раўажланып атыр. Қарақалпақ тил билиминде

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

Ш.Абдиназимовтың «Лингвофольклористика», Х.Толыбаев пенен бирге «Лингвомәденияттаныў», П.Нажимовтың «Лингвофольклористика: Қарақалпақ дәстанларында теңеўлер», «Қарақалпақ фольклорының этнолингвистикалық анализи», А.Пирниязованың «Қарақалпақ тилиниң фразеологиялық системасы хәм оның стилистикалық имканиятлары», Б.Юсупованың «Фоностилистика Ш.Сейитовтың «Халқабад» романы тили фразеологиясының фоностилистикалық анализи», Г.Кдырбаеваның «Ман» – «Адам» концептосферасы бирликлериниң лингвомәдений хәм лингвокогнитивлик өзгешеликleri (инглиз хәм қарақалпақ тиллери мысалында)), Х.Толыбаевтың «Қарақалпақ дәстанларындағы топонимлердиң лингвомәдений анализи», Ш.Қунназарованың «Қарақалпақ халық ертеклериниң семантикалық хәм лингвомәдений анализи», Э.Искендерованың «Қарақалпақ тилиндеги зоонимлердиң лингвомәдений анализи», Қ.Зайрованың «Қарақалпақ тилинде кийим-кеншек атларының этнолингвистикалық анализи» хәм т.б. көплеген жаңа бағдардағы монографиялық изертлеў, филология илимлериниң докторы хәм филология илимлери бойынша философия докторы илимий дәрежесин алыў ушын диссертациялар табыслы қорғап шығылды. Бул изертлеў жумыслары хәзирги глобалласыў шараятында қарақалпақ тилиниң миллий өзгешеликлерин, халықтың миллий менталитети менен байланыслы барлық тиллик айрықшалықларды ашып бериўде үлкен теориялық хәм әмелий хызмет атқарады. Олар усы тараўлардың қарақалпақ тил билиминде пайда болыўы хәм қәлиплесиўиндеги биринши тәжирийбелер, дәслепки илимий мийнетлер сыпатында бахалы.

Дүньялық лингвистика илиминде жүз берген жаңалықлар, жаңа илимий бағдарларға сәйкес жаңаша мазмундағы илим-изертлеў жумыслары жүргизилип атырған бир дәўирде – дүнья халықлары әдебияты тарийхында сийрек ушырасатуғын қубылыс – өзиниң 100 томлық фольклорын, аўыз әдебиятын дәреткен миллет тили – қарақалпақ тили де усындай жаңа тараўлардың жаңа бағдарлары, жаңаша усыллары тийкарында толық изертленилиўине тийкар бола алатуғын бай тил материалларына ийе екенлигин айрықша атап көрсеткимиз келеди.

Илимниң хәзирги раўажланыў басқышында адамның өзи барлық илимлердиң орайында турады. Сонлықтан, тил илиминиң ўазыйпасы да тили арқалы адамның өзин, оның түсиниклерин, миллий салт-санасын, психологиясын изертлеўге бағдарланды. Антропоцентристлик парадигма адамды биринши орынға қояды, онда тил адамның тийкарғы қәсийети, өзгешелиги, оның ең әхмийетли қурам бөлеги деп есапланады. Лингвомәденияттаныў (лингвокультурология) бир неше

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

гуманитар илимлердиң интергацияланыўына, бир орайда кесилиўине, бирлесийине тийкарланып дөреген тараў болып, ол тил билими, мәденияттаныў, әдебияттаныў, этнография, психология сыяқлы бир неше тараўлардың бирлигине тийкарланады. Тилди этностың, халықтың миллий мәденияты, менталитети менен ажыралмас байланыста алып изертлейди.

Хәзир жоқары оқыў орынларында қарақалпақ тил билиминиң бир қанша тараўлар оқытылады, ол тараўлар изертленип те атыр. Мәселен, фонетика, лексикология, синтаксистиң изертлеў объекти, өзиниң тийкарғы бирликлери бар хәм олар оқытылып атыр.

Лингвомәденияттаныўдың тийкарғы бирлиги лингвокультурема болып, оларға басқа тиллерде аўдармасы жоқ, альтернативасыз сөзлер хәм лакуналар, мифологемалар, мәресим, исеним, үрп-әдет, дәстүр хәм ырымларға байланыслы сөзлер, паремиялар, фразеологизмлер, диалектизмлер, символлар, метафоралар сыяқлы бирликлер киреди. Сондай-ақ, тилдиң стильлик өзгешеликлери, мүмкиншиликлери хәм сөйлеў мәденияты да оның объекти болып есапланады.

Енди усы пән менен хәзирге шекем оқытылып киятырған пәнлердиң өзгешелигин салыстырып көрейик.

1. Фонетика хәм лингвомәденияттаныў. Фонетикада сестиң жуўан жиңишке, ашық қысық, еринлик езиўлик хәм т.б. сыяқлы классификациялары, айтылыў, жасалыў өзгешеликлери т.б. фонетикалық нормалылықлар үйрениледи. Ал, қарақалпақ тилине тән болған ә, х, ө, ү хәм т.б. сеслердиң дурыс айтылыў нормалары сөз етилмейди. Сабақ өтиў барысында студентлердиң теманы айтып, сөйлеп бериўинде, әхмийет, мәмлекет, хәр бир, хәрип, қахарман, хұжжет, хәмме, әўлад; адам атларынан Гүлжәхән, Гүлбәхәр, Гүлмәхәл сыяқлы сөзлерде ә, х сеслериниң жүдә қәте, тәбийий емес түрде айтылыўын бақлаймыз. Олар ахмийет, мамлекет, хар бир, харип, қахраман, хужжет, хамме, аўлад, Гулжахан, Гулбахар, Гулмахал түринде өзгертилип әдебий тилдиң фонетикалық, орфоэпиялық, акцентологиялық нормалары бузып айтылады. Бул, өз гезегинде, ә, х сеслери хәм хәриплериниң кем-кемнен умытылып, жоғалып бара бериўине тийкар таярлайды. Фонетиканы оқытыўда бул мәселелерге дыққат қаратылмайды. Сонлықтан, лингвомәденияттаныўда әхмийетли есапланған сөйлеў мәдениятын көбирек үйретиў керек деген пикирдемиз. Ең дәслеп, қарақалпақ тили пәни оқытыўшыларының өзи әдебий тилдиң барлық нормаларын билетуғын хәм оған бойсынып, дурыс сақлай алатуғын болыўы керек. Айырым жағдайларда қарылпақ тили деп сабақ өтетуғын ямаса мәжилис басқаратуғын оқытыўшылар да ушырасып қалады. Дурыс, аўызеки сөйлеўде қарақалпақ сөзи қарылпақ ямаса қаралпақ

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

түріндеги вариантлар менен айтыла береді хәм ол аўызеки сөйлеў ушын қәте есапланбайды. Ол – сөйлеўдеги вариантлылық кубылысы. Оларды шатастырмай, дурыс түсиниў керек. Рәсмий түрдеги шығып сөйлеўлер, сабақ өтиў, тәлим-тәрбия бериў барысында тилдиң атын толық хәм дурыс айтыў зәрүр.

2. Лексикология хәм лингвомәденияттануы. Сөз мәнилери, олардың аўысыў түрлери, өзгешеликлери, сөздеги түрли семантикалық кубылыслар тил билиминиң лексикология тараўында үйрениледі. Айта кететуғын жағдай, сөз хәм оның мәнилери, аўыспалы мәнилердиң түрлери, сөз мәнилери ортасындағы семантикалық қатнаслар таллаў жасалады, ал усы сөзге қатнаслы, байланыслы халықтың санасында қандай түсиниклер, ырымлар ямаса қадаған етилген нәрселер қәлиплескен, бул сөздиң халықтың миллий мәдениятына, тарийхына қандай қатнасы бар, қайсы миллий өзгешеликти өзінде сәўлелендиреди – мине усындай оғада әҳмийетли мәселелер тил билиминиң лексикология тараўында ашып берилмейди. Сонлықтан, лексикологияда да усындай мәселелерге айрықша дыққат қаратылыўы зәрүр. Бул тараў лингвомәденияттануы пәни менен сыпаты жағынан жақын келеди, сонлықтан, оларды байланыстырып оқытыў жақсы нәтийже береді деп есаплаймыз.

3. Грамматика хәм лингвомәденияттануы. Сөз шақаплары, сөз формалары тил билиминиң морфология тараўында, сөзлердиң сөз дизбеклерине хәм гәплерге байланысыў усыллары, гәп хәм оның түрлери синтаксис тараўында үйрениледі. Мәселен, босаға деген сөз морфология тараўы ушын басқа да затлар сыяқлы бир заттың аты, ол тек ғана заттың атын билдиреди. Ал, усы босаға сөзине байланыслы қарақалпақ халқының санасында сақланған, түсинигінде қәлиплескен миллий өзіншелик үйретилмейди. Морфология ушын босаға атлығы лингвомәденияттануы пәни ушын үлкен әҳмийетке ийе, ол лингвокультурема есапланады хәм босағаға байланыслы халықтың көз-қарасларын, түсиниклерин толық ашып береді хәм көрсетеди: босағада керилип турмаў, босағада сәлемлеспеў, жаңа түскен келинди босағаға ийилдириў, таза жай салып, таза имаратқа кирерде оның босағасына жан (қой, ешки, таўық) шалыў, турмысқа шыққан нашар адамды босаға атлаған деп атаў; сондай-ақ, босағаға байланыслы нақыл-мақаллар, реалиялар, басқа да турақлы қәлиплескен бирликлер болса, оларды түсиндирип толық мағлыўмат берип барылады. Бунда өсип киятырған жас урпағымызды миллий сүйиспеншилик пенен өз тили хәм әдебиятын, тарийхын қәдирлеп сақлаўға үйретиўге толық мүмкиншилик ашылады.

Босаға сөзи синтаксис ушын тек ғана гәп ағзасы хызметин атқарады, бас ағза – баслаўыш ямаса баянлаўыш яки сеплик формалы келип тек гәптиң екінши

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

дәрежели ағзасы хызметин атқарады. Синтаксисте оның тек усы тәрепи көрсетилсе, лингвомәдениеттануы пәнинде оның миллий-мәдений спецификасы, сыпаты ашып бериледи.

4. Сөз жасалыў хәм лингвомәдениеттануы. Лингвомәдениеттануы хәм сөз жасалыў тараўлары ушын қазан хәм табақ сөзлериниң хәм олардан жасалған қазан-табақ жуп сөзиниң әҳмийетине итибар берип көрейик. Сөз жасалыў сөзлердиң түбир хәм қосымтадан туратуғынлығын, сөзлердиң сөз жасаўдың бир неше усыллары арқалы дөрелетуғынлығын, нәтийжеде дөренди сөзлердиң пайда болатуғынлығын көрсетеди, үйретеди. Мәселен, қазан-табақ деген бирлик сөз жасалыў ушын тек қазан, табақ хәм оған жақын, аўқат таярлаў хәм жеў ушын пайдаланылатуғын ыдыс-табақ атамаларын жәмлеп, улыўмаластырып атаў ушын ғана хызмет етеди. Ал, лингвомәдений анализ ушын ол – үлкен мәселе. Қазан хәм табаққа байланыслы қарақалпақ халқының оғада көп түсиниклери, ырымлары, көз-қараслары бар. Халық нақыл-мақалларында қазанға байланысты бир қанша дәстүрлер де сәўленген.

Сөз жасалыўда қарақалпақ халқының қазанға кийели, қәсийетли буйым деп қараўы, үйдиң, шаңарақтың, елдиң ырысқы-несийбеси, берекети, қуты деп есапланылыўы, қазанды жуўып қойыў, қыздың көрпе-төсегине қазан қосып бермеў, төңкерип қоймаў – бунда қайтыс болған адамның изинде от жағып, қазан қайнататуғын адамы, әўлады қалмағанда қәбириниң басына қазан төңкерилип қойған, жаўгершилиқ заманларында жас баланы қазанды төңкерип астына жасырып сақлап қалғаны, ҳаял толғатқанда жарыс қазан деп ас писириўи – булардың ҳеш қайсысы атап өтилмейди. Өсип киятырған жас әўладқа бундай үрп-әдет, дәстүрлерди умыттырмай, сақлап қалыў, үйретиў лингвомәдениеттануы пәниниң ўазыйпасы есапланады.

Қарақалпақ халқында «қазаны жоқ» деп биреўге ас бере алмайтуғын адамға айтады. «Берместиң асы писпес, Қазаны оттан түспес», «Қазаны басқаның қайғысы басқа», «Биреўден түслик жесең, Үйиңе кел де, Қазан-ошағыңды сазлай бер», «Қазаннан қара нәрсе жоқ, Ишсең қарның тойдырар, Қардан да ақ нәрсе жоқ, Усласаң қолың тондырар», «Қара қазан қайнаса, Қара аламан қуғанар», «Сулыў – нәзерде, жүйрик – тозаңда, Қыдыр қайда? – деп сорасаң, Алдындағы қара қазанда», «Қазанға жантаспа, Күйеси жуғар, Жаманға жантаспа, Бәлеси жуғар» сыяқлы нақыл-мақаллар бар.

Ал, табақ сөзине байланыслы нақыл-мақалларда «Ҳайтлайман деп асқабағымнан, Сарқыт қояман деп тас табағымнан айрылдым», «Бар, табағым, кел, табағым, Бармасаң, келмесең, Орта жолда сын, табағым», «Асы жоқ, алтын

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

табағына болайын», «Сырлы табақтың сыры кетсе де, Сыны кетпес», «Табағын көріп, асын иш, Анасын көріп, қызын ал», «Жаман менен табақлас болсаң, Ал дегенше жеп болар», «Ислес болмай, қослас болмай, табақлас болмай билмейсең», «Үй болған соң қазан-табақ қағыспай турмайды», «Төккеним жоқ, Табағымды таппай жүрмен», «Қыста шабағым, Алдымда табағым» сыяқлы нақыл-мақалларда, табақ жасау, табақ тартыу үрп-әдетлерінде табақ сөзинің қолланылыуына қандай мәнилердің жатырғанын түсиндириу керек.

Ямаса: Айтыста табақ сөзинің қолланылыуына итибар берейик: «Бурынлары бир қыдырымпаз жигит, бир қыздың үйине қыдырып барыпты. Қыз тары гөже писирип, әкесине толы табақ, шешесине толы табақ, өзине толы табақ, ал, жигитке орта табақ гөже берипти. Сонда жигит қызға былай деп жууап айтыпты:

Ж и г и т:

– Әкеңе бердің толы табақ,
Шешеңе бердің толы табақ,
Өзиң алдың толы табақ,
Маған бергенің орта табақ,
Бизиң елге барғанда,
Жанбасыңа тийер таяқ.

Қ ы з:

– Әкеме берсем толы табақ,
Дүнья малдың ийеси,
Шешеме берсем толы табақ,
Ғезийнениң ийеси,
Өзим алсам толы табақ,
Аспазшының қәдеси,
Саған берсем орта табақ,
Қыдырмайшының қәдеси, – деп жууап бергенде, жууаптан жеңилгенине уялған жигит тамағын ишпей кетип қалыпты»¹.

Енди сес, атлық, жуп сөз ямаса баслауыш гәп ағзасы яки гәп түрлеринің ой-пикирди дурыс, шебер баянлаудағы хызметине итибар берейик. Мәселен, сөздің туура хәм аұыспалы мәнилерин үйретпесең де аұыспалы мәнилерде балалар ойнаған уақытта бир нәрсени екинши атама менен атайды, жай гәптің түрлерин оқытып, үйретпесең де, тили шыққан балаға «Кимди жақсы көресең?» десең «Апам менен атамды» деп биргелкили ағзаны, ямаса толық емес гәп, сөз-гәптерди

¹ Қазақстан фольклоры. Т. 88-100. – Нөкис: Илим, 2015. – 397-бет.

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

пайдаланып жууап бере алады. Балаға сести дурыс айтыў, сөздиң мәнилерин түсиндириў керек. Тилди тәбийий түрде ийелеп, сөйлей баслаған ўақыттан баслап балаға шаңарақта усылай үйретип барылса, бақша, мектеп, лицей, жоқары оқыў орынларында жаңа бағдарлар тийкарында үйретилсе унамлы нәтийже бередиди. Бунда, әлбетте, лингвомәденияттаныў пәнине айрықша орын берилиўи тийис деген пикирдемиз.

Қарақалпақ тил билиминиң жаңа пайда болып хәм қәлиплесип атырған тараўларының бири – паремиология болып есапланады. Паремиология нақыл-мақаллардың тил өзгешеликлерин изертлейди.

Бақшада, мектеп, лицейлерде, жоқары оқыў орынларында улыўма, хеш жерде нақыл-мақалларды оқытып я үйретип атырған жоқ. Шаңарақта үйретиў ушын дәслепп, ата-ананың өзи нақыл-мақаллар хәм олардың мәнисин билиўи, түсиниўи керек. Халықтың өзи ««Нақыл қайдан шығар, ой болмаса, Кийиз қайдан шығар, қой болмаса», «Дақылды баладан сора, Нақылды данадан сора», «Бөзди бақыршыдан сора, Сөзди нақылшыдан сора», «Шешен адам нақыл айтар, Нақыл сөзди молайтар, Нақылсыз айтқан қуры сөз, Тынық сөзди ылайтар», «Нақылды бир айтпаса, ақылсыз айтпас, Ақыллы әңгимесин нақылсыз айтпас» деп есаплаған.

Ой-пикирди шебер, тәсирли, қысқа хәм түсиникли баянлаўда сестин, атлықтың, жуп сөздиң баслаўыш я баянлаўыштың әхмийети күшли ме ямаса халықтың өзи «тоқсан аўыз сөздиң тобықтай түйини», «Мәнисли сөз бақалы, Өзи қысқа, өзи жуп» деп бақалаған нақыл-мақаллардың әхмийети күшли ме?

Мине усы мәселелерди үйретиў ушын қарақалпақ тилинде үлкен илим-изертлеў жұмысларын жүргизиў зәрүр. Халық айтатуғын гәпин айтқан, ақыл-нәсият, үлги, тәжирийбе үйретиў ушын түрли жанрларда баладан баслап қартайғанша шекемги тийисли гәпти айтып келген, «Аталар сөзи – ақылдың көзи» деп нәсият етип қалдырған.

Нақылдың тилинде туўысқанлық атамалары – ата, ана, аға, ини, қарындас та бар; кийим-кеншек атамалары – тон, шекпен де; балық та, шабақ та, қус, хайўан атамалары да, азық-аўқат атамалары – үзбентай, басалай да; үй тутыныў буйымлары атлары да – бәри ямаса: бийт пенен сирке де бар. «Шешели жетим басында, Тарақ пенен қол ойнар, Шешесиз жетим басында, Сирке менен бийт ойнар» деген нақылда усы сирке менен бийт арқалы жетимниң көрген күни, қыйыншылығы, жетимшилик азабы менен хорлығы, басына түскен аўыр тәғдири, хәтте, сол өзине салыстырғанда жүдә кишкене болған жәнликлер алдында да әззилиги, күшсизлиги, илажсызлығы, улыўма, перзент ушын ана меҳириниң, ана ғамхорлығының, ана қушағының хеш нәрсе менен алмастырылмайтуғын орны

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

шебер, дурыс көрсетилген. Халық даналығы бәриниң де есабын таўып, тийисли сөзди орнына қойып үлкен мийрас қалдырған.

Ямаса:

Күйеўге шекпен жарасар,
Дийқанға кетпен жарасар,
Бел менен балта, орақсыз,

Гүрек, жаба, жараксыз,

Гердийип жүрген дийқанның

Есигин тепкен жарасар» деген нақылда қарақалпақ халқының қанша қурал-сайман атамалары келтирилген хәм усы арқалы ақыл-нәсият берилген. Улыўма, усылай етип халық бәрин дәреткен, бәрин түсиндирген, енди илиминиң ўазыйпасы усы халық данышпанлығын өсип киятырған, жетилип киятырған жас әўладқа оқытыў, үйретиў түсиндириў болып есапланады.

Айрықша айтып өткимиз келеди, оларды оқытыў, үйретиў, түсиндириў, умыттырмай сақлап қалыўдың илимде бир неше жоллары, усыллары бар. Бизиң пикиримизше, олардың бири – сөзликлер дүзиў хәм баспадан шығарыў. Хәзирги көз-қарастан гөнерген сөз деп есапланылатуғын ямаса мәниси көпшиликке түсиниксиз болған сөзлердиң, улыўма, қарақалпақ халқындағы кәсип хәм оның түрлери, ата-бабаларымыз пайдаланған үй тутыныў буйымлары, қурал-сайман, азық-аўқат, үрп-әдет, дәстүр, кийим-кеншек атамалары, улыўмаластырып айтқанда, миллий-мәдений белгилерди, өзгешеликлерди, қарақалпақ миллетине тән болған ең сыпатлы айрықшалықларды көрсетип туратуғын атамалардың иллюстративлик, көрсетпели сөзликлерин дүзиў бүгинги глобалласыў шараятында әхмийети мәселе есапланады. Бундай сөзликлер арқалы халықтың, атап айтқанда, жас әўладтың өзлигин таныўында, өз халқының тарийхын дурыс хәм терең билиўинде, ана тилиниң барлық байлықларын терең үйрениўи хәм өзлестириўинде гиреўли орын тутады.

Улыўма, қарақалпақ халқының жеке, өзинлик, тәңхә өзине тән өзгешеликлерин көрсететуғын сөзлери – кийим кеншек, жер, суў, орын, урыў, үрп-әдет, дәстүр, қара үй, азық-аўқат, үй тутыныў буйымлары, хайўан, қус, өсимлик, миллий безениў буйымлары, түрли кәсип атамалары, жылқы хәм оның ер-турманына байланыслы атамалардың иллюстративлик сөзлигин дүзип, баспадан шығарыў үлкен бир саўаплы ис болар еди деп есаплаймыз.

Усы мәселеде монографиялық изертлеўлер, оқыў қолланба, сабақлықлар менен бирге улыўмахалықлық бағдарда, көпшиликке арналған, тили әпиўайы, түсиникли

“GLOBALASIW SHARAYATINDA FILOLOGIYANIN AKTUAL MASELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

баянланған қолланбалар жазыў хәм баспадан шығарыў керек. Олардың тек баспа түрин ғана емес, электрон баспа түрлерин де таярлаў мақсетке муўапық келеди.

Әдебиятлар:

1. Абдиназимов Ш., Толыбаев Х. Лингвокультурология. – Нөкис: Қарақалпақстан, 2020.– 140 б.
2. Қарақалпақ фольклоры Көп томлық IV Қарақалпақ халық нақыл-мақаллары. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1978. – 348 б.
3. Қарақалпақ фольклоры Т. 88-100. – Нөкис: Илим, 2015. – 544 б.
4. Юсупова Б. Қарақалпақ тили паремиологиясын изертлеўдин әхмийети. – International journal of recently scientific researcher's theory. 04.06.2023.